

Qattiq jismning aylanma xarakat dinamikasi. Kuch momenti. Inertsiya momenti.

Jismni aylanma harakati. Aylanama harakat deb shunday harakatga aytiladiki, bunda jism barcha nuqtalarining traektoriyalari, markazi aylanish o`qi deyiluvchi bitta chiziqda bo`lgan konsentrik aylanalardan iborat bo`ladi. Qattiq jismni aylanma harakatga keltirish uchun unga biror kuch ta'sir etishi kerak. Lekin qattiq jism har qanaday yo`nalishidagi kuch ta'sirida ham aylanavermaydi:

Qattiq jismning aylanma harakatini dinamika nuqtai nazardan tekshirilganda kuch tushunchasi bilan bir qatorda kuch momenti tushunchasi, massa tushunchasi bilan bir qatorda inersiya momenti tushunchasi ham kiritiladi.

Kuch momenti. Aylanish o`qiga ega bo`lgan biror jismga kuch ta'sir etganda uning qanday harakat qilishi faqat bu kuchning son qiymatiga bog`liq bo`lmay, uning yo`nalishi va qo`yilishiga ham bog`liq. Bularning hammasini birgalikda hisobga olish uchun kuch momenti kattaligi qabul qilingan.

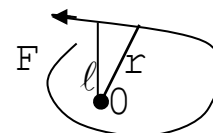
Kuchning ixtiyoriy qo`zg`almas 0 nuqtaga nisbatan momenti (M) deganda 0 nuqtadan kuchning qo`yilish nuqtasiga o`tkazilgan radius vektor (r) va F kuchning vektor ko`paytmasi tushuniladi, ya'ni

$$M = [r \cdot F]$$

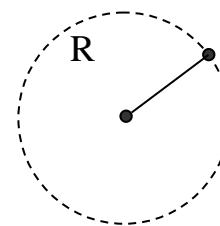
M vektorining moduli $M = Fr \sin \alpha = F \ell$

Bunda $\ell = r \sin \alpha$ bo`lib u kuchning ta'sir chizig`iga

0 nuqtadan o`tkazilgan perpendikulyardir, buni F kuchning 0 nuqtaga nisbatan yelkasi deyiladi.

Inersiya momenti. Biror m massali nuqtaviy jismning aylanish o`qiga nisbatan inersiya momenti deb uning massasini aylanish radiusining kvadratiga ko`paytmasi bilan ifodalanuvchi kattalikka aytiladi. $I = mR^2$ qattiq jismning inersiya momenti uning qismlari inersiya momentlarining yig`indisiga teng.

$$I = \sum_{i=1}^n \Delta I_i = \sum \Delta m_i \cdot R_i^2$$

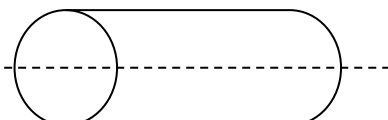
Jismning massalar markazidan o`tmaydigan ixtiyoriy o`qa nisbatan inersiya momenti I shu o`qa paralel bo`lgan va jismning massa markazi orqali o`tuvchi o`qa nisbatan inersiya momenti I_0 bilan jismning m massasining o`qlar orasidagi  $\ell$  masofa kvadratiga ko`paytmasining yig`indisiga teng

$$I = I_0 + m \ell^2$$

bu Gyuygens-Shteyner teoremasi.

Turli shakldagi jismlar inersiya momentlari.

1. Devori juda yupqa trubaning 00¹ semmetriya o`qiga

a
)

momenti (a) $I = mR^2$

2. Devori qalin trubaning OO^1 simmetriya o'qiga nisbatan inersiya momenti

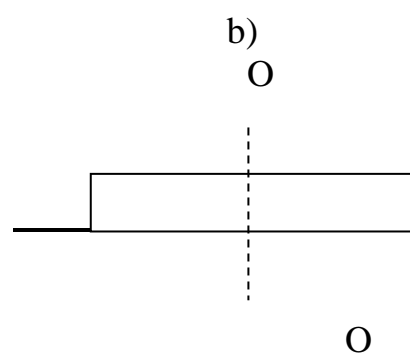
(b) $I = m(R_1^2 + R_2^2)/2$

3. Butun sharning massalar markazidan o'tuvchi o'qqa nisbatan inersiya momenti $I = 2mR^2$

4. sharning inersiya momenti $I = \frac{2}{5}mR^2$

5. l uzunlikdagi ingichka sterjenning uzunligiga tik va massalar markazidan o'tuvchi OO^1 o'qqa nisbatan inersiya momenti $I = ml^2/12$

6. l uzunlikdagi ingichka sterjenning uzunligiga tik va uning bir uchidan o'tuvchi OO^1 o'qqa nisbatan inersiya momenti $I = ml^2/3$

Aylanma harakat dinamikasining asosiy qonuni. Massasi m bo'lgan nuqtaviy jism tangensial kuch F ta'sirida radiusi R bo'lgan aylana bo'ylab harakatlanayotgan bo'lsin. Nyutonning

II-qonuniga asosan

$$F = ma_t \quad (1)$$

Bunda $a_t = R \epsilon$ bo'lgani uchun

$$F = mR\epsilon \quad (4)$$

Bu ifodani ikkala tamonini radius R ga ko'paytiramiz.

$$FR = mR^2\epsilon$$

Ma'lumki $FR = M$ kuch momenti, $mR^2 = I$ inersiya momenti bo'lgani uchun

$$M = I\epsilon$$

Bu aylanma harakat dinamikasining asosiy qonuni yoki aylanma harakat uchun Nyutonni II- qonuni deyiladi

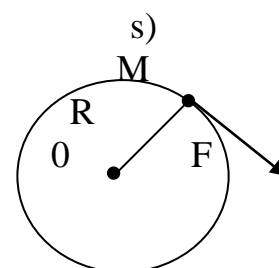
Impuls momenti va uni saqlanish qonuni. qo'zg'almas o'q atrofida aylanma harakat qiladigan jism berilgan bo'lsin. Shu jismga F kuch qo'yilgan bo'lsa, kuch momenti $M = I\epsilon$ $\epsilon = \Delta\omega / \Delta t$ bo'lgani uchun $M = \frac{I\Delta\omega}{\Delta t}$ u holda

$$M \Delta t = I \Delta\omega = \Delta(I\omega)$$

$$M \Delta t = \Delta(L)$$

bunda $M \Delta t$ qattiq jismga ta'sir qilayotgan kuchlar momentining impulsi deyiladi. $I\omega = L$ qo'zg'almas o'q atrofida aylanayotgan qattiq jismning impuls momenti deyiladi.

$$M \Delta t = \Delta L \quad \text{yoki} \quad M dt = dL$$

bunda $M = \frac{\Delta L}{dt}$ bo`lib, jismning aylanish o`qiga nisbatan impuls momentinng hosilasi qo`sha o`qa nisbatan kuch momentiga teng. Ma'lumki biror o`q atrofida aylanayotgan qattiq jism uchun dinamikasining asosiy qonuni

$$M = \frac{\Delta L}{dt}$$

bu yerda $L=I\omega$ agar tashqi kuchlar momenti M nolga teng bo`lsa u holda

$$\frac{dL}{dt} = 0, \quad L = \text{const}, \quad I\omega = \text{const} \quad (2)$$

ya'ni impuls momenti o`zgarmas bo`ladi (2) ga asosan berilgan tizimning inersiya momenti necha marta ortsa burchak tezligi ham shuncha kamayadi yoki aksincha. Bu impuls momentining saqlanish qonuni deyiladi.